

การศึกษาของระบบโรงเรียนก่อน พ.ศ. 2480

การศึกษานอกระบบโรงเรียนในประเทศไทยนั้น ได้มีมานานแล้วตั้งแต่สมัยโบราณ บรรพบุรุษของเราหาหนทางจัดการศึกษาโดยที่หาไม่ได้เรียกว่าการศึกษา แต่ขานสืบทอดวัฒนธรรมและสร้างสรรค์วัฒนธรรมโดยอัตโนมัติของท่าน¹ นอกจากนั้นยังมีหลักฐานที่แสดงว่า ไทยมีอักษรของตนเองใช้ตั้งแต่สมัยนานมาแล้ว²

การศึกษานอกระบบโรงเรียนสมัยกรุงสุโขทัย

ในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี รัฐและวัดเป็นศูนย์กลางแห่งประชาคม กิจกรรมต่าง ๆ ที่รัฐและวัดจัดขึ้นย่อมเป็นการให้ความรู้แก่ประชาชนไปในตัว เป็นผลให้เกิดการสร้างสรรคและสืบทอดวัฒนธรรมอันเป็นระบบการศึกษาแบบโบราณ ส่วนการศึกษาเล่าเรียนวิชาหนังสือเช่น ภาษาบาลี ภาษาไทย และวิชาสามัญชั้นต้นมีสำนักเรียน 2 แห่ง แห่งแรกคือวัดเป็นสำนักเรียนของบรรดาบุตรหลานขุนนางและราษฎรทั่วไป อีกแห่งหนึ่งคือสำนักราชบัณฑิต ซึ่งสอนเฉพาะเจ้านายและบุตรหลานข้าราชการ³ ในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช การศึกษานอกระบบโรงเรียนโคจรเจริญก้าวหน้าเป็นอันมาก ทั้งนี้ควยเหตุ 2 ประการ คือ

¹ เอกวิทย์ ฌ ถกลาง, "การศึกษาในสมัยสุโขทัย", รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสุโขทัย (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒพิชญ์โลก, 2521), หน้า 216.

² มานิช ชุมสาย, ม.ล., ประวัติการศึกษาภาคบังคับในประเทศไทย (กองสัมพันธ์ต่างประเทศ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2488), ภาคคำนำ หน้า ข.

³ กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 1.

ประการแรก พ่อขุนรามคำแหงทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก กล่าวคือนอกจากจะทรงรักษาพระพุทธศาสนาดีพินิตินายาน ซึ่งประชาชนทั่วไปนับถืออยู่แต่เดิมแล้ว ต่อมาเพื่อพระองค์เสด็จ เมืองนครศรีธรรมราชทรงบังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาดีพินิตินายานดังกล่าว จึงได้อาราธนาสมเด็จพระศรีสัทธาราชาชนมุนีศรีรัตนสังฆาที่ปมหาสามี พระสังฆราชแห่งเมืองนครศรีธรรมราช พร้อมทวยพระเจระอื่น ๆ มากองสุโขทัย เพื่อให้การอบรมสั่งสอนแก่ประชาชน เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาดีพินิตินายานดังกล่าวแพร่หลายไปทั่วประเทศต่อมา และโดยที่พระไตรปิฎกเป็นภาษามคธหรือภาษาบาลี จึงทำให้มีการศึกษาภาษาบาลีกันอย่างแพร่หลาย¹

ประการที่สอง พ่อขุนรามคำแหงได้คิดประดิษฐ์ลายสือไทยซึ่งเป็นแบบอย่างตัวอักษรไทยในปัจจุบันขึ้นสำเร็จเมื่อ พ.ศ. 1826 และทรงสั่งสอนเผยแพร่หนังสือไทยให้คนทั้งหลายรู้จักทั่วไป การเผยแพร่หนังสือไทยซึ่งเพิ่งคิดขึ้นใหม่ให้เป็นภาษาของชาตินั้นจำต้องเผยแพร่ให้พลเมืองที่เป็นผู้ใหญ่ให้เห็นประโยชน์เสียก่อน ถ้าสอนเด็กคงจะไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะเด็กคงมองไม่เห็นประโยชน์และความสำคัญของหนังสือ²

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาและหนังสือไทยวิธีหนึ่งก็คือ โปรดให้สร้างพระที่นั่งเป็นแท่นหินที่เรียกว่า "พระแท่นมิ่งคติลา" ใจกลางกวางไส และทรงนิมนต์พระสงฆ์ไปแสดงธรรมให้บูชาสักอุบาสิกาสักทุกวันธรรมสวนะ³ ส่วนวันใดที่ไม่มีการแสดงธรรม พระองค์จะเสด็จมาสั่งสอนอบรมประชาชนและขุนนางทวยพระองค์เอง⁴ ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า

¹ สุทัศน์ ศิริสวย, "พระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหงในการตั้งสถาบันการปกครองชาติไทย" ประมวลเรื่องราวทางโบราณคดีสุโขทัยโดยเฉพาะ (พระนคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2513), หน้า 355.

² บุญช่วย สมพงษ์, "ปรากฏการณ์การศึกษาผู้ใหญ่", วิทยากรย เล่มที่ 41, ตอนที่ 11, หน้า 1476.

³ กรมศิลปากร, คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรปริวรรต, 2498), หน้า 364.

⁴ บุญช่วย สมพงษ์, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พอขุนรามคำแหงนอกจากจะเป็นเจ้าบ้านผานเมืองแล้ว ยังทรงเป็นครูบาอาจารย์สั่งสอนวิชาความรู้แก่ประชาชนด้วย¹

การศึกษานอกระบบโรงเรียนในสมัยกรุงสุโขทัยอีกอย่างหนึ่งก็คือ การอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นจารีตประเพณีของไทย ที่ชายไทยทุกคนเมื่อมีอายุครบปีบวชคือครบ 20 ปี แล้วจะต้องบวชทุกคน การบวชนี้มีจุดมุ่งหมาย 3 ประการคือ บวชเพื่อให้ถึงอรหัตตผล พนจากกิเลสหนึ่ง บวชเพื่อเอาบุญหนึ่ง และบวชเพื่อให้วิชาชีพฝ่ายโลภียคือให้รู้เลขรู้หนังสือ เป็นทางเลี้ยงชีพโดยธรรมชาติ อีกประการหนึ่ง² ควดยเหตุนี้จึงนิยมเรียกกันว่า "บวชเรียน" คือผู้บวชเรียนจะได้รับทั้งการศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนาหรือทางปริยัติธรรม และทางโลกียธรรม พร้อมกันด้วย ฉะนั้นการบวชเรียนในช่วงเวลาเช้าพรรษา 3 เดือนนั้น จึงเป็นการกำหนดผู้ใหญ่ให้ไปศึกษาเล่าเรียนในวัดอันสมควรนั่นเอง เพราะอย่างน้อยที่สุดผู้บวชเรียนแล้วก็ต้องได้รับความรู้ชั้นอ่านออกเขียนได้ และมีความรู้สามัญพอที่จะทำมาหากินได้ในยุคนั้นอยู่แล้ว ส่วนผู้ที่ต้องการความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาชั้นสูง ก็มักจะบวชนานเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยให้แตกฉาน และได้รับการยกย่องว่าเป็น "นักปราชญ์" หรือ "บัณฑิต" การบวชเรียนนี้ แม้แต่พระมหากษัตริย์บางพระองค์ก็ทรงกระทำเป็นแบบอย่างแก่ประชาชน เช่น พระมหาธรรมราชาธิไทย เป็นต้น

นอกจากการศึกษาในค่านพระพุทธศาสนาและวิชาสามัญแล้ว ในสมัยกรุงสุโขทัยควรจะมีการศึกษาเล่าเรียนทางด้านวิชาชีพอื่น ๆ ภายในครอบครัวในลักษณะของการสืบทอดวัฒนธรรมอีกด้วย เพราะปรากฏว่าในศิลาจารึกได้กล่าวถึงอาชีพต่าง ๆ ของประชาชนไว้มาก เช่น ทางค่านกสิกรรมก็มีการกล่าวถึงการส่งเสริมให้ทำไร่นา ป่าหมาก ป่าพลู ป่าพร้าว

¹บุญช่วย สมพงษ์, "ปรากฏการณ์การศึกษาผู้ใหญ่", หน้า 1475.

²สมมติอมรพันธ์, กรมพระ, สังคหกรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพัฒน์นคร, 2462), หน้า 81-83.

ป่าดง ป่ามวง ป่าขาม ฯลฯ ทางด้านพิธีกรรมก็มีตลาดขายของที่เรียกว่า "ตลาดปสาน" รวมทั้งการให้เสรีภาพในการค้าขาย เช่น ไครจักไครคาง ค้า ไครจักไครคามา ค้า ไครจักไครคางเงินค่างทอง ค้า ทางด้านการก่อสร้างก็มีการสร้างถนน การสร้างทำนบกั้นน้ำ ทางด้านสถาปัตยกรรมและปฏิมากรรม เช่น การสร้างโบสถ์ วิหาร เจดีย์ และพระพุทธรูปแบบต่าง ๆ ทางด้านหัตถกรรมก็คงจะมีหลายอย่าง แต่ที่มีชื่อเสียงมากคือ เครื่องปั้นดินเผาแบบจีนที่เรียกว่า "ขาม สังกโลก" ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงมหาราชโปรดให้นำช่างจีนเข้ามาสอนการทำเครื่องถ้วยชาม โดยสร้างเคาขึ้นที่เมืองสุโขทัยและสวรรคโลก เรียกว่า "เตาทุเรียง"¹ ทางด้านดนตรีและขับร้องปรากฏว่า ชาวเมืองและคนศรีมีความใกล้ชิดกันมาก โดยเห็นผู้เล่นเองมิใช่เป็นเพียงผู้ฟังอย่างสมัยหลัง ๆ มา²

การศึกษาในระบบโรงเรียนในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ระบบการปกครองแผ่นดินเปลี่ยนแปลงจากระบบศักดินาบุรุษในสมัยกรุงสุโขทัยมาเป็นระบบสมมติเทวราช ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองบ้านเมืองกับพลเมืองลดน้อยลง รัฐจัดการศึกษาเฉพาะในราชสำนักสำหรับบุตรหลานของเจ้านายในราชวงศ์เท่านั้น มิได้เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาแก่ประชาชนทั่วไปโดยตรงต่างกับสมัยกรุงสุโขทัย ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงทรงสั่งสอนประชาชนด้วยพระองค์เอง การศึกษาส่วนใหญ่ตกเป็นหน้าที่ของวัด รัฐคงเข้ามาเกี่ยวข้องในทางอ้อมโดยการส่งเสริมทำนุ

¹ คณะกรรมการรวบรวมประวัติศาสตร์กรุงสุโขทัย, ประวัติศาสตร์กรุงสุโขทัย ภาคหนึ่ง (พระนคร : บริษัทไทยบริการจำกัด, 2498), หน้า 140.

² มนตรี ทรามโหมท, "ดนตรีสมัยสุโขทัย", หนังสืออนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ประมวลเรื่องราวทางโบราณคดีสุโขทัยโดยเฉพาะ (พระนคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, 2513), หน้า 114.

บำรุงพระพุทธศาสนา และสร้างวัดวาอารามต่าง ๆ¹

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไทยมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับฝรั่งเศสและฝรั่งชาติอื่น ๆ อีกหลายชาติ นอกจากจะไม่ถกกันศาสนาอื่นแล้ว สมเด็จพระนารายณ์มหาราชยังอุปถัมภ์พวกสอนศาสนา พระราชทานที่ดินให้สร้างโบสถ์และประกอบศาสนกิจได้โดยอิสระ ทั้งยังอนุญาตให้ตั้งโรงเรียนสามเณรในคริสต์ศาสนาอีกด้วย การศึกษาในยุคนี้เจริญมาก มีสอนทั้งภาษาไทย บาลี สันสกฤต ฝรั่งเศส เขมร พม่า มอญ และจีน โดยเฉพาะวิชาภาษาไทยคงจะได้วางรากฐานขึ้นมาแต่ครั้งนั้น เพราะปรากฏว่าพระโหราธิบดีได้แต่งแบบเรียนภาษาไทยชื่อ "จินตมานี" ซึ่งได้ใช้เป็นแบบเรียนสืบเนื่องต่อมาเป็นเวลานาน สำนักเรียนนอกจากวัดยังมีราชสำนัก สำนักกรมมหาดไทย และโรงเรียนมิชชันนารี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาในราชสำนักรุ่งโรจน์มาก แม้กระทั่งนายประจักษ์สามารถแต่งโคลงได้²

ในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ การศึกษาทางพระพุทธศาสนารุ่งเรืองมาก เพราะพระองค์ทรงกวดขันการศึกษาพระพุทธศาสนา บุตรหลานข้าราชการคนใดที่จะฉวยตัวทำราชการถ้ายังไม่อุปสมบทก็ไม่ทรงแต่งตั้งให้เป็นข้าราชการ³

สำหรับการศึกษาค้นคว้าวิจัยเพียงต้องอาศัยการเล่าเรียนกันภายในครอบครัวหรือวงศ์ตระกูล เช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย ขณะเดียวกันก็มีการเรียนวิชาช่างสมัยใหม่จากชาวต่างประเทศที่เข้ามาติดต่อบ้างเช่น วิธีหล่อปืนไฟ วิธีทำหม้อค่ายสู้อ่างล้างปืนไฟ ตำรายาบางอย่างและตำราอาหาร เป็นต้น⁴

¹พงศอินทร์ สุขขจร, "ประวัติการศึกษาไทย", ตำราวิชาชุดक्रमิยมของคุรุสภา วิชาครูตอน 4 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 31.

²กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507 หน้า 4.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

การศึกษาจากระบบโรงเรียนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การศึกษานอกระบบยังคงดำเนินไป เช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ มีวัดเป็นสถานที่ให้ความรู้แก่ประชาชนทั่วไป และการศึกษาในราชสำนักสำหรับบรรดาพระโอรสธิดาและเจ้านาย

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดให้สร้างโรงเรียนขึ้น โรงเรียนนี้เป็นสถานที่สำหรับการศึกษาค้นคว้า คำประกาศเรื่องโรงเรียนในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

โรงเรียนนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงสร้างขึ้นไว้ให้มีเจ้าพนักงานจัดอาหารและสำหรับคาวหวานเลี้ยงพระภิกษุสามเณร และข้าราชการที่มานอนประจำของในพระบรมมหาราชวัง กับทั้งบริวารพระราชทรัพย์แจกคนชราพิการ และมีพระธรรมเทศนาและสอนหนังสือวิชาการต่าง ๆ¹

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดการสร้างและบูรณะวัดมากกว่าทุกรัชกาล โดยมีพระราชประสงค์จะส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าที่ลุ่มลึกและวิชาความรู้ต่างๆ แก่ประชาชนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยอาศัยวัดเป็นสถานศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระองค์ได้ส่งเสริมวิชาอาถรรพ์ต่าง ๆ ซึ่งปกคิมักจะมีการหวงแหนมิคั่งสอนกันอยู่เฉพาะในวงศ์ตระกูลเท่านั้น ให้ประชาชนทั่วไปได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนอย่างทั่วถึงกันในลักษณะมหาวิทยาลัยปวงชนในปัจจุบัน กล่าวคือ พระองค์โปรดให้รวบรวมเลือกสรรตำรับตำราต่าง ๆ มาจารีกลงในแผ่นศิลาประทับไว้ใบบริเวณวัดพระเชตุพน เมื่อครั้งทรงปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ โดยมีรูปเขียนและรูปปั้นกับตำราเหล่านั้น คั่งปรากฏในคำอธิบายประวัติและความสำคัญของจารึกวัดพระเชตุพน ของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพว่า

¹ คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน (พระนคร : สำนักพิมพ์ผ่านฟ้าพิทยา, 2510), ภาคคำนำ หน้า 1.

เมื่อในรัชกาลที่ 3 มีการที่ทรงสร้าง ทรงบูรณะ และทรงอุทิศทุนการสร้าง
 วัดมีจำนวนมากยิ่งกว่ารัชกาลแรกก่อนหรือภายหลัง เพราะเหตุว่าตั้งแต่สถาปนา
 พระนครอมรรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลก่อน ๆ
 ได้ทรงสถาปนาและทำนุบำรุงวัดกุศลสถานและกิจการอย่างอื่นเจริญมาโดยลำดับ
 รัชกาลที่ 3 ถึงสมัยที่จะทรงบำรุงความเจริญส่วนจรรยาและวิชาความรู้ อัน
 อาศัยวัดเป็นที่กุศลสถาน จึงทรงสถาปนาพระอารามเพื่อให้เจริญธรรมมานุสรรม
 ปฏิบัติและการศึกษาของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน อันนี้เป็นข้อสำคัญในพระราชประสงค์
 ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็พระอารามทั้งหลายซึ่งทรงสถาปนา
 นั้น วัดพระเชตุพนซึ่งสร้างเป็นพระอารามใหญ่ยิ่งกว่าวัดอื่น ๆ มาแต่ในรัชกาล
 ที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ชำรุดทรุดโทรมลง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
 หัวจึงทรงปฏิสังขรณ์ แต่ในการที่ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนมีพระราชประสงค์
 พิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะให้เป็นที่แห่งเล่าเรียนวิชาความรู้ของมหาชนไม่เลือก
 ชั้น บรรดาศักดิ์ ถ้าจะเรียกอย่างทุกวันนี้ก็คือจะให้เป็นที่มหาวิทยาลัย เพราะใน
 สมัยนั้นยังไม่มีการพิมพ์หนังสือไทยได้ การเล่าเรียนส่วนสามัญศึกษามีที่เรียนอยู่
 ตามวัดทั่วไป แต่ส่วนวิสามัญศึกษานั้นจะเป็นวิชาอารีย์ของคนที่หลาย ยังศึกษา
 ได้แต่ในสกุล ผู้อยู่นอกสกุลโดยเฉพาะที่เป็นชั้นพลเมืองสามัญไม่มีโอกาสที่จะเรียน
 ได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวม
 เล่าเรียนสำหรับตำราต่าง ๆ ซึ่งสมควรจะเล่าเรียนเป็นชั้นวิสามัญศึกษา
 มาตรวจตราแก้ไขข้อของเดิมบ้าง หรือประชุมผู้หลักในวิชานั้น ๆ ให้แต่งขึ้นใหม่
 ใหม่บ้าง แล้วโปรดฯ ให้จารึกแผ่นศิลาประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนมีรูป
 เขียนและรูปปั้นประกอบกับตำรานั้น ๆ โดยมาก เพื่อคนทั้งหลายไม่เลือกว่า
 กระดาษนั้นใด ๆ ใครมีใจรักวิชาอย่างใด ก็ให้สามารถเล่าเรียนได้จากศิลา
 จารึกที่วัดพระเชตุพน¹

จารึกวัดพระเชตุพนนี้ มีทั้งความรู้ส่วนวรรณคดีโบราณคดี และศาสตราคมต่าง ๆ ทั้งที่
 เป็นความเรียงและบทกลอน แบ่งออกเป็น 8 หมวดคือ หมวดประวัติ พระพุทธศาสนา ตำรา
 ยา วรรณคดี สุภาษิต ท้าเนียบ ๗ ประเพณี และอนามัย เกี่ยวกับจารึกวัดพระเชตุพนนี้ มีผู้

¹ คำทรงราชูปถัมภ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, ประชุมจารึกวัดพระ-
เชตุพน หอพระสมุดวชิรญาณ, 2472, ภาคค่าน้ำ.

อธิบายว่าเป็นห้องสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทยด้วย

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ มีการศึกษานอกระบบที่สำคัญอีกลักษณะหนึ่งคือ งานห้องสมุด สำหรับให้ประชาชนศึกษาหาความรู้ต่าง ๆ ความจริงการจัดห้องสมุดนี้คงจะมีมาตั้งแต่สมัยที่มี พระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมือง เพราะพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นผู้นำหรือผู้ปกครอง จำเป็น ต้องทรงรอบรู้การพระศาสนา การปกครอง และศิลปวิทยาการต่าง ๆ ฉะนั้นพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์จึงต้องมีพระราชภาระในการรวบรวมพระไตรปิฎกและตำรับตำราต่าง ๆ มารวบรวม และเก็บรักษาไว้ในพระบรมมหาราชวัง สถานที่เก็บนั้นเรียกว่า "หอหลวง" สมเด็จพระมหา คำนวณราชนิกายภาพทรงนิพนธ์ไว้ในตำนานพระไตรปิฎกฉบับหลวงว่า

จำเดิมแต่เมื่อกรุงเก่าเสียแก่พม่าข้าศึกครั้งนั้น วัด วัง บ้านเรือน ถูกข้าศึกเผา ยับเยินไปทุกแห่ง หนังสือพระไตรปิฎกและหนังสืออื่น ๆ จึงเป็นอันตรายสูญหายไปเสียเป็นอันมาก เมื่อขุนหลวงตากตั้งเมืองธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว จึงมีรับสั่งให้เสาะหาหนังสือต่าง ๆ มี คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นต้น มารวบรวมตั้งหอหลวงขึ้นใหม่¹

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดให้สร้างหอพระมณเฑียรธรรมขึ้นในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อ พ.ศ. 2326 เพื่อเป็นที่เก็บพระไตรปิฎกฉบับหลวง และพระราชทานอนุญาตให้พระยืมไปคัดงานเอาเองตามวัด ในรัชกาลต่อ ๆ มา ได้โปรดให้มีการสร้างพระไตรปิฎกเพิ่มเติมและเก็บไว้ที่หอพระมณเฑียรธรรมแห่งนี้ นอกจากนี้ยังมีหนังสือเบ็ดเตล็ดอีก ทั้งพระไตรปิฎกและหนังสือดังกล่าว ต่อมาปรากฏว่าสูญหายไปเป็นจำนวนมาก เพราะพระสงฆ์พอใจที่จะยืมตลอดมา

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บรรดาพระราชโอรส ธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นประธาน

¹ คำนวณราชนิกายภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, ตำนานหอสมุด (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2512), หน้า 3.

ทรงดำริตั้ง "หอพระสมุดวชิรญาณ" ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2424 โดยมีพระราชโอรสธิดา และพระราช
 นักร้องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสมาชิกเจ้าของหอสมุด และอนุญาตให้ผู้ที่ไม่เป็น
 สมาชิกเข้าอ่านหนังสือได้ โดยเสียค่าธรรมเนียมพอสมควร หอสมุดนี้มีกรรมการ 7 คนเป็นผู้
 ดำเนินการ และเปิดเป็นครั้งแรกในปี 2427 ที่ห้องชั้นต่ำ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พ.ศ. 2430
 ย้ายมาอยู่ที่ตึกใหม่ระหว่างพระมหาปราสาทกับประตูพิมานไชยศรี ต่อมา พ.ศ. 2435 ย้ายมาอยู่
 ตึกพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งอยู่นอกประตูพิมานไชยศรี หลังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ต่อมาในปี พ.ศ. 2443 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้
 ประกาศตั้งหอพุทธศาสนสังคหะ ที่วัดเบญจมบพิตร เพื่อเก็บรวบรวมพระไตรปิฎก และหนังสือ
 ทั้งปวงบรรดาที่เกี่ยวข้องด้วยพระพุทธศาสนาทุก ๆ ภาษา

ในปี พ.ศ. 2448 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รวมหอสมุดทั้ง
 3 หอคือ หอพระมนต์เขี้ยวธรรม หอพระสมุดวชิรญาณ และหอพุทธศาสนสังคหะ จัดตั้งเป็นหอพระ
 สมุดสำหรับพระนคร เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบรมชนกนารถในอภิสิทธิ์สมัยนับแต่พระราชสมภพ
 ครบร้อยปี และเพื่อเป็นที่สะสมบรรดาหนังสือซึ่งเป็นวิद्याสมบัติของชาติ เช่นเดียวกับประเทศที่
 เจริญแล้ว หอพระสมุดสำหรับพระนครนี้ ยังคงเรียกชื่อว่า "หอพระสมุดวชิรญาณ" ตามพระสมณณา
 มาภิไชยแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับการบริหารหอพระสมุดสำหรับพระนคร
 นี้ มีคณะกรรมการ 5 ท่าน มีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็น
 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นสภานายก และมีกรรมการสัมปาทิกอีก 4 ท่าน และยังคงตั้งอยู่ที่ตึกใหญ่
 หน้าประตูพิมานไชยศรี

ในปี พ.ศ. 2459 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้ก่อสร้างตึกใหญ่
 ริมถนนหน้าพระธาตุซึ่งสร้างค้างมาแต่รัชกาลก่อนจนแล้วเสร็จ แล้วพระราชทานให้เป็นที่ตั้งหอพระ
 สมุดสำหรับพระนคร และเสด็จมาทรงทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ 6 มกราคม 2459 หอพระสมุดสำหรับ
 พระนครนี้ คือต้นกำเนิดของหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน

นอกจากหอพระสมุดสำหรับพระนครแล้ว ปรากฏว่าได้มีการตั้งห้องสมุดทั้งของเอกชนและ
 หน่วยราชการต่าง ๆ อีกหลายแห่งที่สำคัญคือ

1. หอสมุดชินลัน เฮยส์ ตั้งโดยสมาคมหอสมุดศรีกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2412
2. หอสมุดกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2430
3. หอสมุดคุรุสภา ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2433
4. หอสมุดสยามสมาคม ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2447

ในปี พ.ศ. 2459 กรมศึกษาธิการได้จัดตั้งหอสมุดประชาชนขึ้นเป็นครั้งแรกเรียกว่า "ที่อ่านหนังสือสำหรับประชาชน" รวม 3 แห่ง ที่โรงเรียนวัดสุทัศน์เทพวรารามและโรงเรียนวัดสามจีนโต จังหวัดพระนคร และที่โรงเรียนวัดประยูรวงศาวาส จังหวัดธนบุรี โดยเปิดให้ประชาชนทั่วไปตลอดจนพระภิกษุเข้าอ่านได้ ปรากฏว่าได้รับความสนใจจากประชาชนมากพอ ในปีต่อมาจึงได้เปิดเพิ่มในทางจังหวัดที่โรงเรียนมหาวิศิษฎ์ จังหวัดสงขลา และที่ท่าว่าการอำเภอชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ในปี พ.ศ. 2461 มีที่อ่านหนังสือเพิ่มขึ้นเป็น 9 แห่ง ต่อมาในปี พ.ศ. 2462 ประสบอุปสรรคในด้านการเงินและสถานที่ทำให้ที่อ่านหนังสือในทางจังหวัดบางแห่งต้องยุบเลิกไป¹

ในปี พ.ศ. 2469 ได้มีการจัดตั้งแผนกหอสมุดขึ้นในกรมคำรา เพื่อดูแลและจัดตั้งที่อ่านหนังสือสำหรับประชาชนในที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ และตามรายงานฉบับสุดท้าย ในปี พ.ศ. 2471 ปรากฏว่ามีที่อ่านหนังสือทั่วประเทศรวมทั้งสิ้น 13 แห่ง ในจังหวัดต่าง ๆ ดังตารางที่ 1²

¹ สุพรรณิ วราทร, หอสมุดประชาชนในประเทศไทย (เอกสารอัครสำเนา, 2523), หน้า 32.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

ตารางที่ 1

แสดงจำนวนที่อ่านหนังสือประชาชนในปี พ.ศ. 2471

จังหวัด	จำนวนที่อ่านหนังสือ
พระนคร	2
ธนบุรี	1
ราชบุรี	1
สงขลา	2
ปัตตานี	1
จันทบุรี	1
ชัยภูมิ	2
บุรีรัมย์	3

การศึกษานอกระบบโรงเรียนระหว่าง พ.ศ. 2475-2479

เมื่อคณะราษฎรได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 แล้ว และได้ประกาศหลัก 6 ประการในการปกครองประเทศ เฉพาะข้อ 6 ที่เกี่ยวกับการจัดการศึกษาระบุว่า "จะตั้งให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร" แต่ในระยะหัวเลี้ยวตัวคือนั้น รัฐบาลมีความจำเป็นในการแก้ไขปัญหาด้านการเมือง ซึ่งเป็นปัญหาเร่งด่วนเฉพาะหน้าก่อน ประกอบกับขณะนั้นการศึกษาในระบบโรงเรียนก็ดำเนินไปอย่างมั่นคงพอสมควร และคนทั่วไปกำลังให้ความสนใจแก่การจัดการศึกษาของเยาวชนในระบบโรงเรียน รัฐบาลจึงยังมีได้ให้ความสนใจในการจัดการศึกษานอกระบบดังที่ ม.ล.ปิ่น มาลากุล ได้กล่าวไว้ในปาฐกถาเรื่องการศึกษาผู้ใหญ่ที่สามัคยาจารย์สมาคม เมื่อวันที่ 3 ธันวาคม 2477 ว่า เรื่องการศึกษาผู้ใหญ่ในเมืองเรายังไม่เกิดปัญหาสำคัญขึ้นเพราะเรากำลังสนใจอย่างจริงจังในเรื่องการศึกษาของเด็ก แต่ก็เป็นปัญหาใหญ่ข้อหนึ่งซึ่งอยู่อย่างช้าอีกราวสัก 10 ปี เราจะต้องรู้สึกและทำการอภิปรายกันมากเกี่ยวกับปัญหาสำคัญาทั้งหลาย¹

¹ไพศาล พลวัน, เอกสารการอบรมครูโรงเรียนผู้ใหญ่สามัคยา ervice 3-4: (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสุพรรณ, 2520), หน้า 21.

อย่างไรก็ดี ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ นักการศึกษาและนักการเมืองได้เริ่มให้ความสนใจและเอาใจใส่การศึกษานอกกระบวนมากขึ้น ซึ่งเป็นมูลเหตุให้มีการจัดการศึกษานอกกระบวนอย่างจริงจังในเวลาต่อมา

เมื่อพิจารณาถึงความเป็นมาของการศึกษานอกกระบวนตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยมาจนถึงสมัยประชาธิปไตยก่อน พ.ศ. 2480 จะพบว่ามีการบริหารการศึกษานอกกระบวนในทางต่าง ๆ ดังนี้

นโยบายในการจัดการศึกษา

ในสมัยสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อน พ.ศ. 2480 การศึกษานอกกระบวนมีลักษณะเป็นการศึกษาแบบโบราณ นโยบายในการจัดการศึกษาที่แน่นอนยังไม่มี ยกเว้นนโยบายทั่วไปซึ่งมุ่งเน้นพุทธศึกษาและจริยศึกษาคือ ให้อ่าน เขียน เรียนเลข และเรียนรู้อหลักศีลธรรมตามแนวพระพุทธศาสนา ทั้งนี้บางยุค บางสมัย อาจจะเน้นหนักทางใดทางหนึ่ง โดยเฉพาะ เช่น

สมัยสุโขทัย นโยบายเน้นหนักทางด้านการศึกษาพระพุทธศาสนามากที่สุด รองลงไปก็คือวรรณคดี ส่วนวิชาอาชีพก็มุ่งทางด้านหัตถกรรม สถาปัตยกรรม และปฏิกายกรรม

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การศึกษาด้านวรรณคดีเจริญรุ่งเรืองที่สุด และสมัยสมเด็จพระบรมโกศเน้นการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับสมัยกรุงสุโขทัย

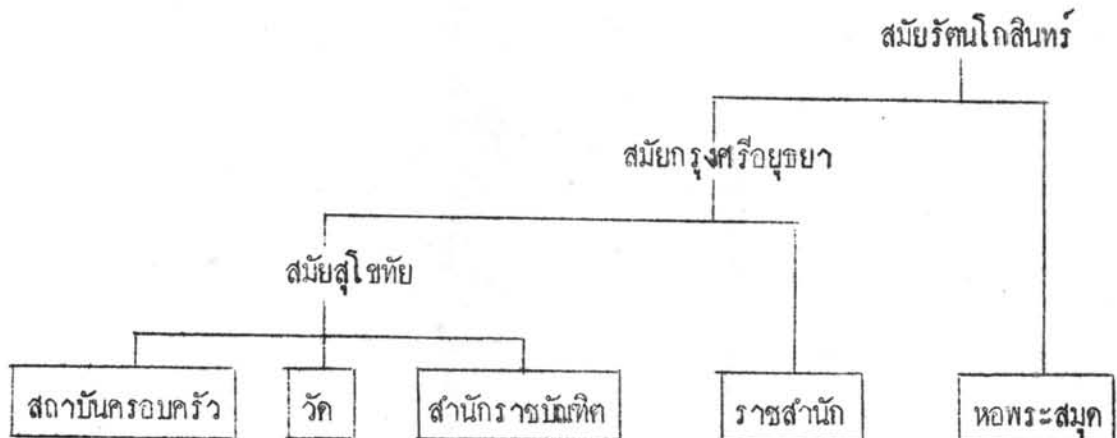
สมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเน้นการศึกษาประชาชน ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนให้มีลักษณะเป็นมหาวิทยาลัยเปิด สำหรับให้ประชาชนทั่วไปเข้าไปศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง ทั้งวิชาสามัญและวิชาอาชีพ สำหรับในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งเสริมกิจการของสมาคมประชาชนเป็นอันมาก

การจัดองค์การบริหารการศึกษา

การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยประชาธิปไตยก่อน พ.ศ. 2480 นั้น ไม่ปรากฏว่ามีการจัดระเบียบองค์การบริหาร เพื่อดูแลและควบคุมการศึกษาเล่าเรียนแต่อย่างใด เนื่องจากยังไม่มีหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบการศึกษานอกระบบโดยเฉพาะ คงมีเพียงหน่วยงานย่อย ๆ ที่รับผิดชอบเฉพาะกิจในขอบเขตอันจำกัดเฉพาะหน่วยเท่านั้น ซึ่งอาจเขียนเป็นแผนผังได้ดังแผนผังที่ 1

แผนผังที่ 1

วิวัฒนาการขององค์การบริหารการศึกษานอกระบบโรงเรียนก่อน พ.ศ. 2480

บทบาทของแต่ละหน่วยงานมีดังนี้

1. สถาบันครอบครัวหรือวงศ์สกุล เป็นสถานศึกษาวิชาสามัญหรือวิชาชีพเฉพาะ ซึ่งเป็น การถ่ายทอดวิชาความรู้ในวงจำกัดภายในวงศ์สกุลของตนเอง
2. วัด เป็นสถานศึกษาวิชาสามัญของบุตรหลานข้าราชการและราษฎรทั่วไป
3. สำนักราชบัณฑิต เป็นสถานศึกษาวิชาสามัญของบุตรหลานข้าราชการและเจ้านาย
4. ราชสำนัก เป็นสถานศึกษาสำหรับพระราชโอรสธิดา พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจน ลูกหลานเจ้านาย
5. หอพระสมุด เป็นสถานศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไป ที่เข้าไปศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง ในลักษณะของการศึกษาตลอดชีวิต

การบริหารงานบุคคล

ในสถาบันครอบครัวนั้น ผู้มีอาวุโสที่เป็นผู้นำวงศ์สกุล เป็นผู้ที่มีบทบาทในการกำหนด แนวทางการศึกษาของบุตรหลานของตน

สำหรับสถานศึกษาในวัด สมภารเจ้าวัดจะทำหน้าที่ครูใหญ่และมีพระลูกวัดเป็นครูรอง สำนักราชบัณฑิต มีราชบัณฑิตเจ้าของสำนักเป็นผู้ให้ การศึกษา

ราชสำนัก มีองค์พระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงคัดเลือกและแต่งตั้งราชครู ให้เป็นผู้ดูแลการ จัดการศึกษา โดยมีคนในกรมพระอัครลักษณ์เป็นครูผู้สอน

หอพระสมุด มีคณะกรรมการซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งในรูปกรมสัมปาทิก สำหรับ หอพระสมุดวชิรญาณเดิมมีกรรมการ 7 คน คือ สภานายก อุปนายก เลขานุการ และกรมสัมปาทิก อีก 4 คน ส่วนหอพระสมุดสำหรับพระนครมีกรรมการ 5 คนคือ สภานายกและกรมสัมปาทิกอีก 4 คน

การจัดระบบการเงินเพื่อการศึกษา

แหล่งการเงินที่ใช้ในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยปกติได้มาจากพระราชทรัพย์ที่องค์พระมหากษัตริย์พระราชทานในลักษณะต่าง ๆ เช่น การสร้างและปฏิสังขรณ์วัด หรือพระราชทานเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษาในราชสำนัก สำนักราชบัณฑิตและหอพระสมุด เป็นต้น สำหรับหอพระสมุดนั้น อาจจะมีรายได้จากการจัดพิมพ์และจำหน่ายหนังสือ และในบางสมัยอาจมีรายได้จากค่านำรุงสมาชิกอีกทางหนึ่ง

สรุป

การบริหารการศึกษานอกระบบโรงเรียนของไทยก่อน พ.ศ. 2480 นั้น ไม่มีนโยบายในการจัดการศึกษาที่แน่นอน ไม่มีหน่วยงานหรือองค์กรบริหารที่รับผิดชอบโดยตรง การบริหารงานบุคคลอยู่ในขอบเขตจำกัดและเกือบจะไม่มีระบบสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันเลย ยกเว้นการบริหารงานหอพระสมุด แหล่งการเงินที่จะสนับสนุน มีอยู่จำนวนจำกัดเฉพาะพระราชทรัพย์ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานเท่านั้น